

El gènere discursiu dels casos clínics¹

Adéla Kotátková - Institut Interuniversitari López Piñero²
kotatkov@uji.es

Rebut / Received: 11/01/20

Acceptat / Accepted: 22/03/20

Resum. El gènere discursiu dels casos clínics. Des de la perspectiva de l'anàlisi del discurs, entenem els gèneres com a construccions discursives que poden adoptar formes variades i vehicular-se en diverses modalitats, amb convencions establertes i compartides per la comunitat. Més que una categoria textual, un gènere és un tipus d'esdeveniment sociocomunicatiu que es genera en una comunitat concreta, amb uns propòsits comunicatius determinats. Els professionals sanitaris disposen d'un conjunt de gèneres orals i escrits, cadascun dels quals es caracteritza per unes finalitats, com també per unes convencions formals, lingüístiques i de continguts. A partir del nostre treball amb els casos clínics en català, anglès i castellà, en aquest article mirem de caracteritzar-ne el gènere, tot fent una revisió crítica de la bibliografia provinent de l'anàlisi del discurs i la teoria dels gèneres, com també dels textos prescriptius, generats per la comunitat discursiva mateixa, sobre com són o han de ser els casos clínics.

Paraules clau: cas clínic, gèneres mèdics, propòsits comunicatius, comunitat discursiva.

Abstract. The Discursive Genre of Clinical Case Reports. From the perspective of discourse analysis, we understand genres as discursive constructions that can take varied forms and convey

---

1. Aquest treball s'ha realitzat en el marc del projecte de recerca "La construcció discursiva del conflicte: territorialitat, imatge de la malaltia i identitats de gènere en la literatura i en la comunicació social" (FFI2017-85227-R), del Ministeri d'Economia, Indústria i Competitivitat, Govern d'Espanya. L'autora ha rebut finançament a través de l'ajuda postdoctoral del Pla de promoció de la investigació de la Universitat Jaume I (POSDOC/2020/21).

2. Correspondència: Universitat Jaume I, Institut Interuniversitari López Piñero / Departament de Filologia i Cultures Europees, Facultat de Ciències Humanes i Socials, Av. Vicent Sos Baynat s/n, CP 12071. Castelló de la Plana. Espanya, kotatkov@uji.es.

in different modalities, with conventions established and shared by the community. Rather than a textual category, a genre is a kind of socio-communicative event that is generated in a specific community, with certain communicative purposes. Healthcare professionals have a wide range of written and oral genres, each of which is characterized by some purposes, as well as a series of formal, linguistic and content conventions. Based on our work with clinical case reports in Catalan, English and Spanish, in this article we try to characterize the genre, as well as to review critically the bibliography from the fields of discourse analysis and the theory of genres, and also the prescriptive texts generated within the discursive community itself, about how clinical cases are or should be.

Key Words: Clinical Case Report, Medical Genres, Communicative Purposes, Discourse Community.

1. Introducció: el gènere com a acció discursiva

Els primers sistemes de distinció entre gèneres registrats en la història occidental es remunten a Plató i Aristòtil. D'aleshores ençà, el terme *gènere* s'ha utilitzat intensament en la teoria literària, però també en altres àrees de coneixement com ara la lingüística aplicada, l'anàlisi conversacional, la sociologia del llenguatge, la retòrica, els estudis folklòrics, l'antropologia lingüística o l'etnografia de la comunicació (Paltridge, 1997). Inicialment, els textos mèdics, tant orals com escrits, no eren objecte de teoritzacions ni de classificacions explícites. L'interès dels teòrics per estudiar els gèneres no literaris (la conversa, el debat polític o els casos clínics...) no s'ha estès fins a l'època contemporània.

Des del punt de vista de l'anàlisi del discurs, el gènere és una construcció discursiva que pot adoptar formes variades i vehicular-se en diverses modalitats (parlada, escrita, digital, etc.), amb convencions establertes i compartides per la comunitat discursiva, amb o sense aspiracions literàries. Aquest enfocament incorpora els estudis anteriors fets sobre els gèneres literaris, però, a més, amplia d'una manera fonamental el camp d'aplicació:

no sols pel conjunt d'objectes d'estudi a considerar, sinó per l'adopció d'una perspectiva més *pragmatista*, és a dir, que prenia nota dels contextos de producció i de recepció i no es limitava a l'anàlisi dels productes textuais, sinó que incloïa en el seu horitzó epistemològic els processos mitjançant els quals s'articulaven determinades pràctiques socials comunicatives. (Salvador, 2018, p. 73)

Bakhtín (1982) és un dels pioners en la incorporació de les dimensions pragmàtiques a la teoria dels gèneres. Per a aquest autor, la llengua es realitza mitjançant els enunciats, tant orals com escrits. Cada esfera de l'ús de la llengua produeix tipus d'enunciats

relativament estables, concrets i singulars, que reflecteixen unes condicions específiques quant al contingut, l'estil verbal (recursos lèxics, fraseològics i gramaticals), però també quant a la composició i l'estructuració. El treball de Bakhtín s'ha d'emmarcar en una àmplia reflexió, a principis dels anys vuitanta, dins la qual hi ha la visió àmpliament compartida que els gèneres es conceptualitzen millor segons la intencionalitat o els propòsits (Askehave & Swales, 2001). Martin (1984, p. 25), per exemple, descriu el *gènere* com “a staged, goal-oriented, purposeful activity in which speakers engage as members of our culture”.

Miller (1984) aborda els gèneres retòrics des d'una perspectiva pragmàtica i així connecta els esdeveniments comunicatius —allò que podem considerar gèneres discursius— amb l'acció humana. Per a aquesta autora, el gènere s'ha d'entendre a partir de l'acció que s'efectua amb ell i no del tema que tracta o de la forma que adopta el discurs. D'aquesta manera, el gènere es converteix en un mitjà que serveix per complir determinats objectius en la societat, mitjançant les accions retòriques que realitza el discurs. Per a Miller, doncs, el gènere pren el seu significat no pas per si mateix sinó pel context, és a dir, per la comunitat discursiva en la qual es desenvolupa i que compta amb unes regles d'interpretació. Amb els gèneres, per tant, duem a terme accions que són reconegudes per aquesta comunitat (Gutiérrez Rueda, 2018).

Podem, doncs, entendre el gènere com a una acció discursiva o social. Dins la tradició dels estudis d'anglès per a fins específics, un dels autors més influents és Swales, el qual proporciona aquesta excel·lent caracterització:

A genre comprises a class of communicative events, the members of which share some set of communicative purposes. These purposes are recognized by the expert members of the parent discourse community and thereby constitute the rationale for the genre. This rationale shapes the schematic structure of the discourse and influences and constrains choice of content and style. Communicative purpose is both a privileged criterion and one that operates to keep the scope of a genre as here conceived narrowly focused on comparable rhetorical action. In addition to purpose, exemplars of a genre exhibit various patterns of similarity in terms of structure, style, content and intended audience. If all high probability expectations are realized, the exemplar will be viewed as prototypical by the parent discourse community. The genre names inherited and produced by discourse communities and imported by others constitute valuable ethnographic communication, but typically need further validation. (Swales, 1990, p. 58)

Aquesta concepció, formulada des d'un enfocament funcional, planteja que els gèneres no s'han d'entendre tant en termes de categories textuais sinó com a esdeveniments socials o comunicatius. Bhatia (1993) observa que Swales subestima els factors psicològics i les intencions individuals i amplia la caracterització dels gèneres:

Most often it [genre] is highly structured and conventionalized with constraints on allowable contributions in terms of their intent, positioning, form and functional value. These constraints, however, are often exploited by the expert members of the discourse community to achieve private intentions within the framework of socially recognized purposes. (Bhatia, 1993, p. 13)

Bhatia (1993) apunta que els propòsits comunicatius es veuen reflectits en l'estructura interna del gènere i que els grans canvis originen gèneres nous, mentre que els canvis menors donen lloc a la creació dels subgèneres. El fet d'escriure dins d'un gènere vol dir respectar i seguir determinades pràctiques per estar dins de les línies d'aquest gènere. A mesura que els professionals es converteixen en experts, però, es poden permetre experimentar més amb els límits de cada gènere.

La visió hegemònica que s'ha anat consolidant, per tant, és la que entén el gènere com un esdeveniment comunicatiu amb finalitats específiques dins d'una comunitat. Una de les definicions més completes en aquest sentit ens sembla la de Montgomery (2007, p. 26):

A genre is a specific and recognisable configuration of discourse elements realising a particular communicative purpose and usually known amongst a language community by a widely shared label, such as 'advert', 'sermon', 'gossip', 'joke', 'lecture'. 'News' is one such genre. The label is widely understood; and instances of broadcast news are instantly identifiable as such to audiences. However, even within this genre there are generic variations between radio news and TV news... A major source of difficulty in defining and applying the term genre is that some genres, at least, are unstable, in flux, with the boundaries dividing one from another tending to be indeterminate... So, genre describes more than a patterned, recurrent configuration... it may also be considered a process beyond the discourse itself involving a promise, by producers, and recognition, by audiences, of the type of discursive activity being performed.

En definitiva, quan parlem de gènere discursiu fem referència a unes construccions discursives i socioculturals, emprades per les diferents comunitats discursives per a la seva comunicació, i que es poden definir i caracteritzar tant pel seu context d'ús com per la seva estructura (Morales, 2010). Des d'aquest punt de vista, seguint Salvador (2018) podem afirmar que: 1) un gènere agrupa les realitzacions discursives que s'ajusten a un *tipus d'acció social* de caràcter comunicatiu; 2) els gèneres produeixen una percepció convencionalitzada per l'ús que és compartida pels usuaris (tant si

existeix una denominació explícita per a un gènere concret com si és una percepció col·lectiva que es basa en la rutina sense emprar cap etiqueta específica); 3) els gèneres i les seves regles es distingeixen, s'identifiquen i s'interpreten apropiadament dins de les comunitats discursives, com ara les professionals de personal mèdic o d'infermeria.

En aquest marc teòric, entenem els casos clínics com un gènere desenvolupat per les comunitats sanitàries per a la comunicació escrita, per part d'un o diversos professionals de la salut, d'una o més experiències clíniques. Es publiquen en revistes especialitzades, avalades per les associacions professionals, les institucions acadèmiques i les editorials de prestigi dins la comunitat de pràctica mateixa. En un estudi anterior (Koťátková, 2019) hem analitzat un corpus trilingüe de casos clínics sobre afeccions mentals, tot comparant-los amb un altre corpus de contes clínics, amb l'objectiu principal de determinar la naturalesa narrativa dels primers i fins a quin punt els podem considerar relats. En el present article partim d'aquell treball per mirar de caracteritzar el gènere dels casos clínics, tot fent una revisió crítica de la bibliografia provinent de l'anàlisi del discurs i la teoria dels gèneres, com també dels textos prescriptius, generats per la comunitat discursiva mateixa, sobre com són o han de ser els casos clínics. El corpus inclou 115 casos clínics recents (publicats a partir de l'any 2000) en català, castellà i anglès, provinents de 12 revistes, butlletins i portals en línia especialitzats, indexats o avalats per entitats professionals de prestigi de diversos camps que es dediquen a la salut mental, principalment de la neurologia, la psiquiatria i la psicologia, però també d'àrees més especialitzades com l'atenció precoç, l'adolescència o la síndrome de Down:

- *Revista Mèdica Internacional sobre la Síndrome de Down*
- *Neurologia Catalana. Butlletí de la Societat Catalana de Neurologia*
- *Desenvolupa: la Revista d'Atenció Precoç*
- *Revista de Neurologia*
- *Revista Científica de la Sociedad Española de Enfermería Neurológica*
- *Adolescere. Revista de Formación Continuada de la Sociedad Española de Medicina de la Adolescencia*
- *Revista Electrónica de PortalesMedicos.com*
- *Czech and Slovak Neurology and Neurosurgery*
- *Case Reports in Neurological Medicine*
- *Case Reports in Psychiatry*
- *Frontiers in Psychology*
- *Case Reports in Neurology*

Els autors són principalment neuròlegs, psiquiatres i psicòlegs, encara que també hi hem inclòs altres professionals de la salut que aborden casos clínics de salut mental, com ara infermers o logopedes.

2. Els casos clínics i les característiques dels gèneres discursius

Revisem aquí les característiques bàsiques dels gèneres discursius que ens permetrien integrar la diversitat de models teòrics, seguint sobretot Berkenkotter i Huckin (1995) i Bhatia (2012, p. 241), amb referències a la manera com es concreten en els casos clínics:

a. Propietat de la comunitat

La primera característica que mencionem té a veure amb la relació entre el gènere i les comunitats discursives. En aquest punt ens trobem amb diferents enfocaments, però la diferència bàsica consisteix en qui defineix i selecciona a qui (Martín-Martín, 2003-2004): si és el gènere qui selecciona els seus usuaris (Mauranen, 1993) o, al revés, és la comunitat discursiva qui determina les condicions per a la identificació dels gèneres (Paltridge, 1997). Per a Berkenkotter i Huckin (1995), les comunitats discursives són les *propietàries* dels gèneres, és a dir, les que marquen les convencions dels gèneres discursius. Aquests autors també argumenten que, si es fa un examen detallat dels gèneres, es poden revelar moltes de les pràctiques socials, les normes epistemològiques, la ideologia de la comunitat discursiva en qüestió. En el gènere que ens ocupa comprovem que hi ha diferències significatives entre els enfocaments adoptats pels neuròlegs, pels psiquiatres i pels psicòlegs, com a projecció dels valors i les normes propis de cada comunitat. Els gèneres són un reflex de la cultura de cada disciplina o organització i, en aquest sentit, se centren en accions professionals integrades en la disciplina, la professió o la pràctica institucional. Mentre que la psicologia es fonamenta en la interacció dels professionals amb els pacients, la neurologia es basa sobretot en proves biomèdiques i la psiquiatria comparteix tècniques amb els dos camps anteriors (vegeu Koťátková, 2020a). Aquestes particularitats es reflecteixen en aspectes com la intensitat en l'ús del tecnològic o l'omissió de la presència humana tant dels pacients com dels professionals mèdics en els casos neurològics (exemple 1) —i, en menor mesura, psiquiàtrics (exemple 2)—, en contrast amb els casos redactats per psicòlegs (exemple 3).

- (1) This case report presents a 53-year-old man with unruptured brain AVM surrounded by substantial parenchymal oedema who was successfully treated with a neurosurgical intervention. This infrequent finding of perilesional oedema in unruptured AVMs significantly influences the rate of nonhaemorrhagic symptoms and increases the risk of haemorrhage. This needs to be taken into account when managing patients with intracranial AVMs.
(Hanuška & Klener, 2017)
- (2) En este caso, la paciente debutó con manifestaciones articulares, luego manifestaciones vasculíticas, cefalea y posteriormente desarrolló un cuadro de psicosis. Habiéndose

descartado razonablemente la etiología infecciosa, se aumentó la dosis de corticoides en espera de una evolución favorable, sin embargo mala evolución con recurrencia que determinan episodio de pérdida de conciencia y posterior fallecimiento de la paciente.

(Calderón Chongo & Barreto Castro, 2013)

- (3) Entra a la sala amb les sabates posades. No se les vol treure. Finalment aconseguixo que es tregui les sabates. No és capaç de seure a la cadira. Tira les sabates per la sala i corrent es dirigeix cap als coixins. Tira tots els coixins al terra. Mira com cauen els petits que estan col·locats en un prestatge. Els posa a l'extrem del prestatge i amb delicadesa i lentitud els va apropant al límit fins que cauen al terra. Amb el seu cos realitza moviments en forma de saltirons. Els coixins grans els tira i els barreja. Queda tota la sala plena de coixins al terra. La Jana s'hi tira a sobre. Acaba caient a terra. Es dona cops contra el terra. En un moment donat, es dona un cop fort amb la barana de ferro de la finestra. Segueix movent-se com si res. Durant tota aquesta estona inicial, no em mira i desvia la mirada (girant el cap o tancant els ulls) de forma evident quan busco el contacte ocular. M'aparta davant del contacte corporal. Em situo a una certa distància i poso alguna paraula a les seves accions. Sobretot verbalitzo la sensació de caiguda i de barreja i caos del material. No faig massa menció a la diferenciació self-objecte.

(Henrich Zannier & Morral Subirà, 2018)

b. Dinamisme

A mesura que es van transformant les comunitats discursives a causa dels canvis tecnològics, socioculturals... també ho fan els gèneres, ja que són dinàmics i es creen per satisfer les necessitats d'aquestes comunitats (Taavitsainen, 2011). És a dir, es desenvolupen nous gèneres per cobrir les noves necessitats, desapareixen els que ja no calen i alguns s'adapten a les noves circumstàncies. Així, per exemple, la tecnologia actual —el fet de poder publicar en xarxa amb un cost molt més reduït— està ajudant els casos clínics a ocupar el seu lloc entre el discurs mèdic. De ser un gènere relativament marginal en el món mèdic, en comparació amb els articles científics basats en anàlisis estadístiques, els casos clínics han passat a trobar espai en la majoria de revistes mèdiques i fins i tot a disposar de revistes exclusives. La publicació dels casos clínics en Internet també facilita que s'hi puguin posar més materials complementaris, com ara fotografies, esquemes o enllaços, com també ha permès l'obertura del gènere a les comunitats de familiars de determinats pacients crònics, com ara els que tenen síndrome de Down (vegeu Koťátková, 2020b). En l'àmbit d'aquesta síndrome, el gènere s'ha adaptat per informar els professionals de diverses disciplines (psicòlegs, metges de totes les especialitats) que atenen els pacients amb Down, com també per orientar-ne els familiars, en un

enfocament comunitari que depassa la comunitat de pràctica estrictament considerada (exemple 4).

- (4) Una anàlisi històrica del desenvolupament de persones amb la SD mostra un canvi de concepció sobre aquesta síndrome, que al principi es basava en supersticions i prejudicis, després en la concepció patològica de la malaltia i actualment en la causa, una alteració genètica compatible amb la vida i la possible adaptació a la societat com a part de la diversitat humana, amb drets i deures socials. Instal·la un nou model d'interpretació per a la discapacitat en què perd el caràcter d'atribut individual i passa a considerar-se un fenomen contingent que remodela les accions socials i ajusta l'entorn en relació amb la natura de les persones amb discapacitats.

(...)

En aquest cas, la premissa fonamental dels pares de la provanda va ser desenvolupar-ne l'autonomia, amb aclariment i assoliment dels seus somnis. Aquesta mateixa actitud segueix present actualment en la conciliació del net en el sentit de l'educació i el recolzament a la parella.

El cas presentat en aquest article demostra que en un entorn inclusiu poden produir-se oportunitats socials i que els temes com el matrimoni i la reproducció en la SD poden avaluar-se en el context de la família.

(Azevedo Moreira & Damasceno Espirito Santo, 2013)

c. Situació o ubicació

Els gèneres estan situats, són accions socials que responen a situacions retòriques recurrents (Miller, 1984). A més, els gèneres de cada disciplina o professió tenen integritat pròpia, la qual sovint s'identifica per una combinació de factors textuals, discursius i contextuals. El coneixement que en tenim prové de la nostra participació en les activitats comunicatives de la nostra vida quotidiana. Així doncs, és una cognició situada que es desenvolupa permanentment, gràcies al fet que les persones sempre o quasi sempre participem en alguna activitat. Com veurem en l'apartat 3 d'aquest article, els casos clínics són perfectament delimitables respecte dels altres gèneres mèdics. Entren en la vida dels sanitaris durant el procés formatiu i hi continuen durant tota la trajectòria professional. Al nostre corpus trobem casos clínics explícitament didàctics, com els publicats en l'apartat «El racó del resident» de *Neurologia Catalana. Butlletí de la Societat Catalana de Neurologia* (Imatge 1), amb forma d'exercici dividit en diversos números: en un número es presenta un cas clínic sense resoldre; en un número posterior es discuteix el cas per part de residents d'un hospital o d'altres especialistes; finalment, els autors del cas el resolen. D'aquesta manera, el butlletí adopta un enfocament dinàmic i didàctic a l'hora de tractar el cas clínic, ja que es produeix —i es reproduïx— un debat sobre les possibles solucions en el qual participen diversos especialistes. A partir de 2015,

el *Butlletí* inclou també l'apartat "Repte en Neuroimatge", on es presenta una breu exposició clínica i una o diverses neuroimatges que serveixen per plantejar un exercici diagnòstic sobre alguna malaltia. Novament, el diagnòstic es revela al següent butlletí, i també a través d'una *newsletter*, enviada un mes després de la publicació del repte. Aquests exercicis *formen* els residents i estudiants en la pròpia especialitat, però també en les convencions pròpies del gènere dels casos clínics que hauran de conèixer tant per llegir-ne com, eventualment, per elaborar-ne.

EL RACÓ DEL RESIDENT

María Ruiz Julián

Servei de Neurologia

Hospital Arnau de Vilanova, Lleida.

Es tracta d'un home de 73 anys, ex-fumador des del 2005, sense factors de risc vascular. Antecedent d'hemorràgia subaracnoidal no traumàtica en solcs de la convexitat frontal dreta al setembre del 2013, que es va manifestar clínicament com un episodi d'impossibilitat per a expressar-se juntament amb parestèsies a la mà esquerra, d'uns 15 minuts de

relació a restes hemàtiques de l'hemorràgia residual anterior. El sistema ventricular és de morfologia i mida normal, simètric. Els solcs corticals, cisternes peritronculars i de la base cranial no presenten alteracions. L'estudi vascular per angio TC sense alteracions patològiques.

IMATGE 1. RUIZ JULIÁN (2015)

d. Forma i contingut

El coneixement sobre els gèneres engloba tant la forma com el contingut. Així, es pot determinar quin contingut i quina forma són adequats per a uns propòsits específics en una determinada situació i en un moment concret. Els gèneres són construccions força estructurades i convencionals. A més, tenen restriccions sobre les contribucions permeses en funció de les intencions, de la forma que sovint prenen i també dels recursos lèxics i gramaticals que s'hi poden emprar per donar valors discursius a aquests trets formals. Pel que fa als casos clínics, les restriccions formals (extensió, apartats, etc.) se solen explicitar en les normes de presentació d'originals de cada revista. Aquestes normes explícites es complementen amb una sèrie de convencions lingüístiques i paralingüístiques que rarament s'expliciten i que, com hem vist més amunt, inclouen aspectes com l'ús del tecnolecte o la despersonalització dels pacients (Koťátková, 2020a). En el gènere que ens ocupa, identifiquem una estructura bàsica comuna per als textos més orientats cap a la investigació (títol, resum,

introducció, presentació del cas, discussió i referències) i una estructura simplificada i una mica més variable per als casos clínics amb un enfocament més didàctic, en els quals es reforça, sobretot, la presentació del cas. L'estructuració del cas clínic, és a dir, els apartats i el seu contingut, han estat un centre d'atenció tant dels analistes del llenguatge de l'àmbit de la salut com dels professionals sanitaris mateixos. Trobem, doncs, publicacions que analitzen de quina manera es distribueix la informació en un cas clínic, sovint com a estructura retòrica i moviments discursius (Morales, 2010 o Burdiles, 2016), com també recomanacions de col·legues a professionals novells sobre quins apartats ha de tenir un cas perquè sigui publicable. El manual de referència per a redactar un bon cas clínic —*Clinical Case Reporting in Evidence-Based Medicine*, de Jenicek (2001)— recomana cinc elements: resum; introducció; presentació del cas; discussió i conclusions; referències bibliogràfiques. Les tres parts intermèdies conformen l'estructura retòrica del text (Uribarri, 2004; Morales, Cassany, Marín-Altuvei González-Peña, 2007), mentre que el resum i les referències bibliogràfiques es poden considerar elements paratextuals. Nosaltres hem identificat i quantificat els elements constitutius en el nostre corpus de casos clínics acadèmics (Taula 1).

TAULA 1. PRESÈNCIA DELS DIVERSOS COMPONENTS DELS CASOS CLÍNICS, EN L'ORDRE MÉS HABITUAL D'APARICIÓ

Parts	Freqüència
Títol	94 %
Autoria	100 %
Resum	76 %
Paraules clau	66 %
Introducció	69 %
Presentació del cas	100 %
Figures	76 %
Discussió	80 %
Conclusió	52 %
Agraïments	22 %
Referències	91 %

e. Dualitat d'estructura

Es refereix a la relació recíproca entre l'acció humana i les estructures socials. L'ús dels gèneres ajuda a establir i a reproduir les estructures socials en els contextos professionals, institucionals, etc. Aplicat als casos clínics, diríem que aquest gènere contribueix a la construcció de les professions sanitàries, tant des del punt de vista dels coneixements que s'hi difonen i comparteixen com de les formes en què s'expressen (Kotátková, 2018). Una particularitat que detectem en els casos clínics del nostre corpus redactats per professionals de la infermeria és la inclusió de la referència a la pròpia professió en el títol. En una revista de neurologia o de psiquiatria, generalment els autors no necessiten remarcar que el cas clínic s'aborda des d'una perspectiva mèdica —de metge—, probablement perquè és la perspectiva per defecte establerta en les convencions del gènere. En canvi, quan els autors són infermers, sembla pertinent explicitar-ne la perspectiva en el títol: “Caso clínico: síndrome de Von Hippel-Lindau, una visión desde enfermería” (Casero-Alcázar, Díaz-García & Paredes-Fernández, 2017); “Encefalitis anti-NMDA y enfermería al alta” (Rodríguez i Garrido, 2016). Aquest moviment el podem interpretar tant com a una petició de permís pel que alguns podrien considerar una intrusió —dels infermers en un gènere de metges—, però també com a una reivindicació del dret d'aquesta comunitat de pràctica d'aportar la seva perspectiva clínica. Aquesta interpretació queda reforçada per la presència d'un apartat d'agraïments únicament en casos clínics redactats per infermers (Imatge 2).

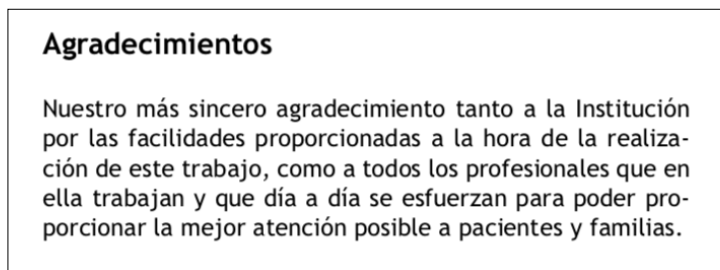
Agradecimientos

A la familia del paciente, a la Dra. Carmen Martínez y a la Dra. Teresa Temprano del Servicio de Neurología del Hospital de Cabueñes de Gijón.

IMATGE 2. GONZÁLEZ ABLANEDO, CURTO PRADA,
GÓMEZ GÓMEZ I MOLERO GÓMEZ (2013).

Els infermers acostumen a tenir un contacte més intensiu amb els pacients, un factor que pot contribuir a crear-hi lligams emocionals i a desenvolupar una visió més humana del malalt. Però també hem de tenir en compte que aquesta comunitat de pràctica és una novinguda al terreny de la redacció de casos clínics, anteriorment patrimoni exclusiu dels metges. A més, en l'estructura organitzativa de les institucions sanitàries, els infermers solen estar subordinats jeràrquicament als metges. Per tant, els agraïments als pacients i a les famílies es podrien entendre com a fruit de l'empatia, mentre que

l'agraïment a la institució o als professionals que hi treballen s'hauria d'interpretar més aviat com a *captatio benevolentiae*, sense descartar una reivindicació més o menys velada d'igualtat i dignitat professional: al cap i a la fi, tant els metges com els infermers són professionals que treballen conjuntament com un equip pels pacients i les seves famílies (Imatge 3).

IMATGE 3. CASERO-ALCÁZAR, DÍAZ-GARCÍA I PAREDES-FERNÁNDEZ (2017).

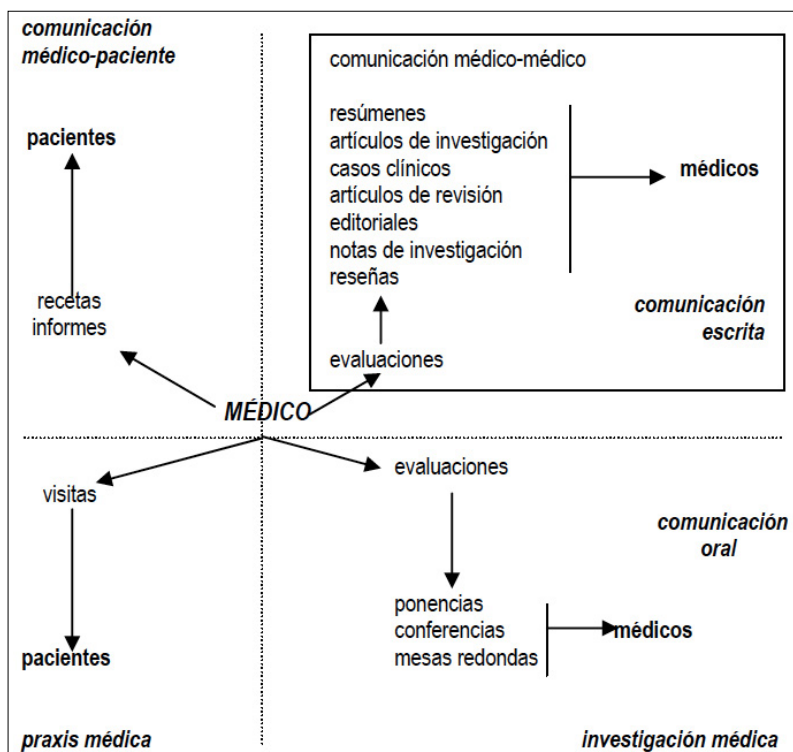
3. Els casos clínics entre els gèneres mèdics

L'estatus dels casos clínics entre els altres gèneres sanitaris ha anat variant, malgrat que es tracti, segons Salager-Meyer (1994, p. 4), d'un dels quatre tipus principals de textos mèdics escrits, juntament amb editorials, articles de revisió i treballs de recerca. La varietat de gèneres en la professió mèdica és tan àmplia com correspon a l'alt grau d'especialització i al desenvolupament de les pràctiques socials de les comunitats professionals de les ciències de la salut (Muñoz Torres, 2011).

Els diferents gèneres mèdics escrits s'han analitzat en contextos acadèmics i professionals des de diversos punts de vista, entre els quals s'inclou la tradició de l'anglès per a fins específics (*English for Specific Purposes*). Bhatia (2012) aporta una valuosa crítica a aquesta tradició per estar massa centrada en l'anàlisi dels recursos lingüístics interns del text, mentre posa en relleu el paper de la sociopragmàtica en els gèneres professionals, ja siguin escrits o parlats. Així, l'autor planteja el gran repte de l'anàlisi dels gèneres professionals: la part més rellevant d'aquesta anàlisi no són els usos lèxics, gramaticals o la intertextualitat, sinó que aquesta anàlisi s'hauria d'emprar com a eina per investigar la pràctica professional i, fins i tot, per comprendre la cultura professional. Només d'aquesta manera, segons l'autor, podem mirar de respondre les preguntes que sovint es plantegen en relació amb els gèneres professionals, com ara: "Per què els membres de les comunitats professionals específiques utilitzen el llenguatge de la manera com ho fan?"; "Com gestionen aquests professionals els gèneres per aconseguir els seus objectius

corporatiu?”; “Com manegen les normes genèriques per assolir objectius privats sense sortir del marc de les convencions dels gèneres?” (Bhatia, 2012, p. 249-250).

Els gèneres mèdics difereixen molt segons el destinatari i la finalitat. Posteguillo i Piqué (2007, p. 168) en dibuixen un esquema amb quatre quadrants delimitats per dos eixos (vegeu esquema 1). L'eix horitzontal separa l'oralitat de l'escriptura, mentre que l'eix vertical diferencia la praxi mèdica —inclosa la comunicació metge-pacient— respecte de la recerca —comunicació metge-metge—. Malgrat que, històricament, el discurs oral del pacient no sols era la principal, sinó moltes vegades l'única font d'informació sobre allò que patia, en l'esquema observem que la diversitat més gran de gèneres actualment no correspon a la comunicació metge-pacient, sinó als quadrants dedicats a la comunicació entre col·legues.

ESQUEMA 1. MAPA DELS GÈNERES MÈDICS (POSTEGUILLO & PIQUÉ, 2007, p. 168).

Com podem veure, aquests autors inclouen el gènere dels casos clínics en el quadrant de la comunicació escrita entre metges. De fet, els casos clínics són un gènere lligat a les revistes especialitzades de les ciències de la salut. Aquestes revistes professionals sanitàries formen un macrogènere, tal com l'entenen Eggins i Martin (2003), compost per seqüències de diversos gèneres que coincideixen amb les diferents seccions que té una revista. En aquest macrogènere que són les revistes mèdiques, doncs, els textos s'organitzen en seccions que poden variar més o menys: editorial, articles d'investigació, articles de revisió, casos clínics i altres gèneres de caire informatiu (cròniques, pròxims esdeveniments...) o fins i tot publicitari. Tanmateix, com hem vist en l'apartat 2 d'aquest article, els casos clínics són un gènere dinàmic que s'ha beneficiat dels canvis tecnològics per obrir-se a les comunitats familiars de pacients crònics, com per exemple els de síndrome de Down. Trobem, doncs, textos i revistes de casos clínics que hem d'ubicar a cavall entre els quadrants de la comunicació escrita metge-metge i metge-pacient.

4. Els propòsits comunicatius i els casos clínics

Els textos que classifiquem dins d'un gènere discursiu concret comparteixen, doncs, uns determinats *propòsits comunicatius*. Els propòsits comunicatius dels discursos que adscriuim a un determinat gènere condicionen l'estructura compositiva dels textos (l'extensió, el fragmentarisme, la sistematicitat...), els registres lingüístics emprats (col·loquial, estàndard, científicotècnic...) i els recursos estilístics usats (metàfores, estil telegràfic, nominalitzacions semàntiques...) (Salvador, 2018).

Una font que ens ajuda a identificar els propòsits comunicatius d'un gènere tan explícitament codificat com el que ens ocupa són, precisament, els textos prescriptius generats per la comunitat discursiva mateixa, els autors dels quals expliquen com són o com han de ser els casos clínics. Neely, Karni, Nussenbaum, Paniello, Fraley, Wang i Rich (2008, p. 263) identifiquen l'aportació de novetats com a propòsit en els casos clínics: una nova malaltia, una malaltia rara, una complicació nova o inesperada, una nova tècnica de diagnosi o una diagnosi per diferenciar la malaltia d'unes altres malalties, una nova tecnologia, un nou tractament... La *novetat* és la idea recurrent que justifica la publicació dels casos clínics i en la qual s'insisteix tant en els diferents manuals com en les directrius editorials. Quan un autor es posa a redactar un cas clínic, doncs, és perquè pensa que podrà aportar una novetat respecte del que hi ha als manuals, una sorpresa, és a dir, una informació que n'amplia el coneixement:

Surprise means that you the author and/or you the reader are surprised by the case observation because it differs considerably from your prior understanding of the topic. The novel aspect of the case report stands in contrast to the historical control of prior experience or observation. The case is compelling, concise, and is focused on one topic. It describes a new disease, treatment, or mechanism. (Neely et al., 2008, p. 263)

Vandenbroucke (1999, p. 159) analitza si —i defensa que— en l'època de la medicina basada en l'evidència encara hi ha lloc per als casos clínics, els quals descriu com “the age-old cornerstone of the medical literature”. L'autor assigna dues funcions rellevants al nostre gènere: “A case-report teaches us what is ‘un-known’ or ‘unrecognized’, either what medicine does not yet know (‘progress’), or what individual doctors have not yet recognized (‘education’) (1999, p. 160)”. Així doncs, aquest autor veu com a finalitats del cas clínic descriure noves malalties, reconèixer noves etiologies i efectes secundaris, estudiar els mecanismes de les malalties, descriure teràpies i pronòstics i, finalment, educar els estudiants i assegurar la qualitat de la praxi mèdica (vegeu també Kunt-Akbaş, 2013).

Green i Johnson (2006) intenten aclarir tots els possibles dubtes sobre el gènere dels casos clínics per als eventuals autors. En el seu article recullen els motius pels quals s'hauria de continuar donant suport a aquest gènere i desenvolupen una mena de manual a seguir per redactar un cas clínic profitós i que pugui ser acceptat en les revistes especialitzades. Classifiquen els casos clínics que es publiquen en tres tipus: els de diagnòstic o avaluació, els de tractament o de gestió i els educatius (Green & Johnson, 2006). El primer tipus descriu els mètodes diagnòstics o analítics emprats per fer l'avaluació del pacient. Aquest tipus de cas clínic sol presentar una diagnòsi poc comuna o difícil d'emetre i no sempre s'hi desenvolupa també la part del tractament. El segon tipus revisa la gestió integral del cas d'un pacient. El tercer tipus de cas clínic —l'educatiu— se centra a proporcionar als lectors les estratègies de la praxi actual amb una breu revisió de la literatura sobre el tòpic en qüestió, ja sigui una malaltia, un tractament, un procediment... En els tres tipus, Green i Johnson (2006) insisteixen que redactar casos clínics per a la publicació és un exercici per practicar la comunicació escrita de l'especialitat de cadascú, per conèixer i actualitzar la literatura sobre la matèria i per afavorir el pensament crític. Sense dir-ho expressament, ens donen un bon exemple de com funciona un gènere com a instrument de construcció de la identitat en una comunitat de pràctica.

Tot i que els casos clínics són considerablement diversos, podríem dir que la funció didàctica és un propòsit comunicatiu comú i transversal a tots ells, d'una manera no necessàriament explícita. De fet, trobem revistes que utilitzen els casos clínics com a una mena de formació contínua. Ara bé, encara que els casos clínics tinguin un propòsit pedagògic, els textos prescriptius recomanen, fins i tot quan no es tracta d'una experiència completament nova, que la forma en la qual estigui redactat aportí, almenys, una nova perspectiva sobre el tema d'estudi (vegeu Green & Johnson, 2006).

Segons Kunt-Akbaş (2013), en els casos clínics no es proveeix una resposta a la pregunta “Quin és l'objectiu d'aquest cas?”, sinó a “Quina és la lliçó que es pot aprendre a partir d'aquest cas?”. Si examinem les frases d'alguns dels nostres casos clínics on es parla sobre la seva contribució i aportació al món mèdic, hi confirmarem el valor educatiu d'aquest gènere:

(5) (Resum)

Es revisa la situació nosològica de les malformacions quístiques de fossa posterior, ja que es considera que aquest cas aporta dades favorables pel que fa a la utilitat del concepte de complex Dandy-Walker per situar sindròmicament en un mateix grup les malformacions de fossa posterior (megacisterna magna, síndrome de Dandy-Walker i variant de Dandy-Walker).

(Roquer, 2003)

(6) (Abstract)

After continuing the medication for 2 years he regained a functioning life and remained stable with medication. This case shows the importance of exploring the sexual behavior of the patients and sharing the experience may help in the treatment of schizophrenia patients with incest.

(Rashid Soron, 2016)

(7) (Conclusiones)

La hipotermia leve inducida nos plantea un nuevo reto en el tratamiento del ictus isquémico agudo, pudiendo ser clave para reducir la magnitud del daño cerebral y las secuelas.

Se deberá realizar en una unidad de semicríticos (Unidad de Ictus). Por parte de enfermería, requerirá unos conocimientos y un protocolo de cuidados específicos, así como un control más exhaustivo de estos pacientes.

Tras el inicio del ensayo clínico europeo de hipotermia EuroHYP-1, tendremos más pacientes tratados con hipotermia, donde enfermería tendrá un papel muy importante de control para la seguridad y el bienestar de los mismos.

(Sanjuán, Miñarro, Dalmases, Santana & Giron, 2015)

En aquests fragments podem observar la justificació de la raó per la qual es publica el cas clínic, és a dir, el seu propòsit. El perquè es publica sol ressaltar-se o bé en la introducció o, sobretot, en la part final de discussió o conclusió. A més, d'alguna manera apareix representat sempre en el resum (si n'hi ha), puix que és on es capta l'atenció dels lectors i no exposar-hi la raó per la qual s'ha redactat i publicat el cas seria desapropitar aquest recurs i córrer el risc que el text sigui menys llegit. En els casos clínics, doncs, els autors generalment intenten remarcar l'excepcionalitat del cas i, per tant, sorprendre el lector i compartir la seva experiència amb els col·legues.

5. Conclusions

Des del punt de vista de l'anàlisi del discurs, els casos clínics són un gènere desenvolupat per les comunitats professionals sanitàries, amb finalitats didàctiques i de recerca, i

clarament delimitat respecte d'altres gèneres mèdics, com ara els articles d'investigació. Convencionalment, els casos clínics es basen en el seguiment de l'experiència clínica d'un o uns pocs pacients i tenen el propòsit de comunicar alguna novetat als lectors, sia una nova malaltia, un cas complex, una teràpia innovadora, un desenvolupament inesperat, una nova tècnica de diagnosi o una diagnosi per diferenciar la malaltia d'unes altres malalties.

Com a propietat de la comunitat, reflecteixen la cultura pròpia de cada disciplina, amb diferències notables entre àmbits com la neurologia, la psiquiatria o la psicologia que es perceben en aspectes com l'ús més o menys intensiu d'un tecnolòcte específic o la despersonalització tant dels pacients com dels professionals mateixos. És un gènere dinàmic que ha aprofitat els canvis tecnològics per incorporar elements gràfics, augmentar-ne la difusió i obrir-se a les comunitats de familiars de pacients crònics com els de síndrome de Down. En aquest sentit, la ubicació tradicional dels casos clínics en el quadrant de la comunicació entre metges ja no reflecteix tota la realitat d'aquest gènere, sinó que s'haurien de situar a cavall dels quadrants de la comunicació escrita metge-metge i metge-pacient.

El gènere disposa de textos amb propòsits explícitament didàctics que contribueixen a situar els aprenents (estudiants i residents) tant en la matèria que tracten com en les convencions pròpies dels casos clínics. Les convencions de forma (extensió, estructuració) són particularment rígides en els casos clínics i s'expliciten en les normes de les revistes on es publiquen, mentre que les convencions lingüístiques i paralingüístiques s'aprenen amb la praxi i rarament s'expliciten. La comunitat sanitària construeix el gènere dels casos clínics, però, alhora, el gènere contribueix a la construcció de la comunitat, com es pot comprovar en un sector tradicionalment considerat subaltern com és el de la infermeria i que, a través de la publicació de casos clínics, troba accés a una via de dignificació professional.

Referències

- Askehave, I., & Swales, J. (2001). Genre identification and communicative purpose: A problem and a possible solution. *Applied Linguistics*, 22(2), 195-212.
- Bakhtín, M. (1982). El problema de los géneros discursivos. A *Estética de la creación verbal* (pp. 245-290). Buenos Aires: Siglo XXI: 248-293.
- Berkenkotter, C., & Huckin, T. N. (1995). *Genre knowledge in disciplinary communication: Cognition/Culture/Power*. Hillsdale: Lawrence Erlbaum Associates.
- Bhatia, V. (1993). *Analysing genre: Language use in Professional Settings*. Londres/Nova York: Longman.
- Bhatia, V. (2012). Professional Written Genres. A J. P. Gee & M. Handford (Eds.), *The Handbook of Discourse Analysis* (pp. 239-251). Londres/Nova York: Routledge.
- Burdiles, G. (2016). Género caso clínico: Organización retórica de su macromovida. Relato del caso en publicaciones médicas chilenas. *Revista Signos*, 49(91), 192-216.

- Eggins, S., & Martin, J. R. (2003). El contexto como género. Una propuesta de lingüística funcional. *Revista Signos*, 36(54), 185-205.
- Green, B. N., & Johnson, C. D. (2006). How to write a case report for publication. *Journal of Chiropractic Medicine*, 2(5), 72-82.
- Gutiérrez Rueda, C. R. (2018). El género discursivo como acción social: un análisis de un artículo de investigación en Filosofía desde la perspectiva socio-retórica. Recuperat de <https://www.academia.edu/31337693/El_Género_Discursivo_como_Acción_Social_un_análisis_de_un_artículo_de_investigación_en_Filosofía_desde_la_perspectiva_socio-retórica> [Consulta: 13 de desembre de 2019].
- Jenicek, M. (2001). *Clinical case reporting in evidence-based medicine*. Londres: Arnold.
- Koťátková, A. (2018). Un puente entre las ciencias médicas y las humanidades: Aproximación a los discursos de la salud. *Studia Iberica et Americana (SIBA), Monograph 5*, 37-54.
- Koťátková, A. (2019). *El relat en l'àmbit sanitari: els casos clínics sobre afeccions mentals* (tesi doctoral). Castelló de la Plana: Universitat Jaume I.
- Koťátková, A. (2020a). Els casos clínics sobre afeccions mentals: Entre la despersonalització i la humanització. *Panace@*, 24-31.
- Koťátková, A. (2020b). Espais i identitat dels malalts en els casos clínics en català. *Zeitschrift für Katalanistik*, 33, 239-250.
- Kunt-Akbaş, S. (2013). *A Genre analysis of medical case reports*. Recuperat de <https://www.academia.edu/2452076/A_Genre_Analysis_of_Medical_Case_Reports> [Consulta: 30 de novembre de 2019].
- Martin, J. R. (1984). Language, register and genre. A Frances Christie (Ed.), *Children Writing Reader* (pp. 21-29). Geelong, Victoria: Deakin University Press.
- Martín-Martín, P. (2003-2004). Genre and discourse community. *ES: Revista de Filología Inglesa*, 25, 153-166.
- Mauranen, A. (1993). *Cultural differences in Academic rhetoric*. Frankfurt del Main: Peter Lang.
- Miller, C. R. (1984). Genre as social action. *Quarterly Journal of Speech*, 70(2), 151-167.
- Montgomery, M. (2007). *The discourse of broadcast news: A linguistic approach*. Londres: Routledge.
- Morales, Ó. A. (2010). *Los géneros escritos de la odontología hispanoamericana. Estructura retórica y estrategias de atenuación en artículos de investigación, casos clínicos y artículos de revisión* (tesi doctoral). Universitat Pompeu Fabra.
- Morales, Ó. A., Cassany, D., Marín-Altuve, E. I., & González-Peña, C. (2007). El discurso escrito de la odontología: Análisis retórico discursivo de casos clínicos hispanos (1999-2005). *MedULA: Revista de la Facultad de Medicina*, 16(2), 75-82.
- Muñoz Torres, C. A. (2011). *Análisis contrastivo y traductológico de textos médicos (inglés-español). El género caso clínico* (tesi doctoral). Universitat Autònoma de Barcelona.

- Neely, J. G., Karni, R. J., Nussenbaum, B., Paniello, R. C., Fraley, P. L., Wang, W., & Rich, J. T. (2008). Practical guide to understanding the value of case reports. *Otolaryngology-Head and Neck Surgery*, 138, 261-264.
- Paltridge, B. (1997). *Genre, frames and writing in research settings. Pragmatics and Beyond*. Amsterdam: John Benjamins.
- Posteguillo Gómez, S., & Piqué-Angordans, J. (2007). El lenguaje de las ciencias médicas: Comunicación escrita. A E. Alcaraz Varó, J. M. Martínez i F. Yus Ramos (Coords.), *Las lenguas profesionales y académicas* (pp. 167-181). Barcelona: Ariel.
- Salager-Meyer, F. (1994). Hedges and textual communicative function in medical English written discourse. *English for Specific Purposes*, 13(2), 149-171.
- Salvador, V. (2018). L'assaig com a gènere: Un territori de frontera. *SCRIPTA: Revista Internacional de Literatura i Cultura Medieval i Moderna*, 12, 71-85.
- Swales, J. (1990). *Genre analysis: English in Academic and research settings*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Taavitsainen, I. (2011). Medical case reports and scientific thought-styles. *Revista de Llenguas para Fines Específicos*, 17, 75-98.
- Uribarri, I. (2004). La descripción científica y el caso clínico. *Oftalmológica Santa Lucía*, 3(3), 95-104.
- Vandenbroucke, J. P. (1999). Case reports in an evidence-based world. *Journal of the Royal Society of Medicine*, 92(4), 159-163.

Corpus citat

- Azevedo Moreira, L. M., & L. Damasceno Espirito Santo (2013). Matrimoni i reproducció en una dona amb síndrome de Down. *Revista Mèdica Internacional sobre la Síndrome de Down*, 17(3), 39-42.
- Calderón Chongo, Á. A., & R. Barreto Castro (2013). Psicosis lúpica. Presentación de un caso. *Revista Electrónica PortalesMedicos.com*. Recuperat de <<https://www.revista-portalesmedicos.com/revista-medica/psicosis-lupica-caso-clinico/>> [Consulta: 1 de març de 2020].
- Casero-Alcázar, M., M. C. Díaz-García & F. Paredes-Fernández (2017). Caso clínico: síndrome de Von Hippel-Lindau, una visión desde enfermería. *Revista Científica de la Sociedad Española de Enfermería Neurológica*, 45(C), 24-29. Recuperat de <<https://doi.org/10.1016/j.sedene.2016.09.001>> [Consulta: 1 de març de 2020].
- González Ablanado, M. R., M. I. Curto Prada, M. L. Gómez Gómez & R. Molero Gómez (2013). Prosopagnosia, la discapacidad para reconocer una cara conocida. *Revista Científica de la Sociedad Española de Enfermería Neurológica*, 38(1), 53-59. Recuperat de <<https://doi.org/10.1016/j.sedene.2013.10.002>> [Consulta: 1 de març de 2020].
- Hanuška, J., & J. Klener (2017). Significant brain oedema in unruptured brain arteriovenous malformation – A case report. *Czech and Slovak Neurology and*

- Neurosurgery*, 80/113(3), 350-352. Recuperat de <<https://doi.org/10.14735/amcsnn2017350>> [Consulta: 1 de març de 2020].
- Henrich Zannier, M., & À. Morral Subirà (2018). Història d'una nena que jugava a construir-se a si mateixa. Desenvolupament de la identitat corporal d'una nena amb trastorn de l'espectre de l'autisme a través d'una psicoteràpia psicomotriu. *Desenvolupa: IL Revista d'Atenció Precoç*. Recuperat de <<http://www.desenvolupa.net/esl/Ultimos-articulos/Historia-d-una-nena-que-jugava-a-construir-se-a-si-mateixa-Melania-Henrich-Zannier-Angels-Morral-Subira-02-2018-Nuevo>> [Consulta: 1 de març de 2020].
- Rashid Soron, T. (2016). A Case report on management of father daughter incest with schizophrenia. *Case Reports in Psychiatry*. Recuperat de <<http://dx.doi.org/10.1155/2016/4010187>> [Consulta: 15 de desembre de 2019].
- Rodríguez Vicente, Y., & C. Garrido Segovia (2016). Encefalitis anti-NMDA y enfermedad al alta. *Revista Científica de la Sociedad Española de Enfermería Neurológica*, 43(C), 23-29. Recuperat de <<https://doi.org/10.1016/j.sedene.2015.12.003>> [Consulta: 1 de març de 2020].
- Roquer, J. (2003). Variant de Dandy-Walker associada a síndrome de Down. *Revista Médica Internacional sobre la Síndrome de Down*, 7(1), 6-9.
- Ruiz Julián, M. (2015). Sense títol (El racó del resident). *Neurologia Catalana*, 26, 34.
- Sanjuán Menéndez, E., O. Miñaró Agüero, M. G. Dalmases Casulleras, K. E. Santana Roman & P. Giron Espot (2015). Hipotermia terapéutica en el ictus isquémico agudo. *Revista Científica de la Sociedad Española de Enfermería Neurológica*, 42(1), 29-33. Recuperat de <<https://doi.org/10.1016/j.sedene.2015.05.003>> [Consulta: 18 de desembre de 2019].